

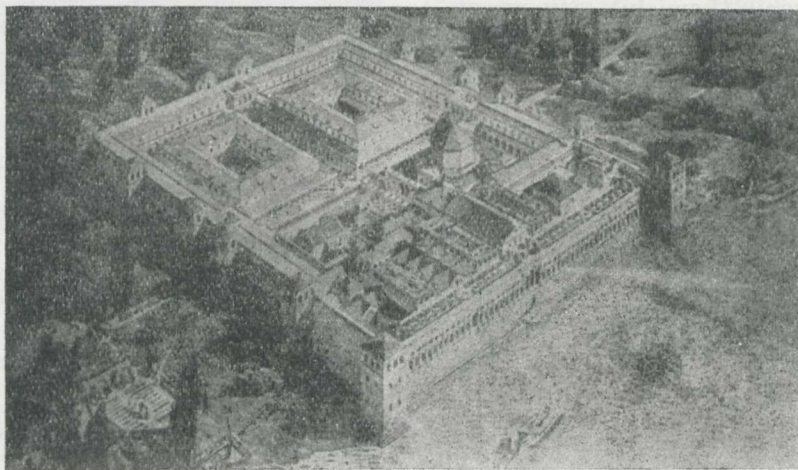
Dioklecjana pałac i mauzoleum w Splicie w Dalmacji jest jednym z najważniejszych i najwspanialszych zabytków archit. antycznej na ziemiach pld.słow. Wzniesiony ok. r. 300—5 n. e. przez ces. rzym. Dioklecjana (284—313) na miejscu dawnej wioski rybackiej Aspalathos (stąd późniejsza nazwa wraz z kontaminacją, palatium, miasta śr. i późniejszego Spalatium, wł. Spalato, chorw. Spljet, dziś Split) tuż nad morzem, niedaleko jego rodzinnego miejsca (8 km), stolicy prowincji Dalmacji Salony (ob.), dzis. wsi Solin (ob.), gdzie ces. zamieszkał po swojej abdykacji (305 r.).

Pałac łączy w sobie typ pałacowej willi rzym. z okresu średniego ces. z typem warownego obozu rzym. w postaci wielkiego czworoboku z wysokim obmurowaniem, wieżami i bramami, z dwiema pod kątem prostym przecinającymi się ulicami (cardo i decumanus). Część pld.-zach. wraz z fasadą, zwróconą ku morzu, zawiera właściwą willę-pałac z apartamentami ces., przed którymi — na skrzyżowaniu obu wymienionych dróg — mieścił się monumentalny perystyl. Zamykał go trójdzielny portal z przerwany przyczółkiem, prowadzący do wnętrza okrągłego westybulu, nakrytego kopułą; po prawej stronie perystylu znajdowała się pałacowa świątynia Jowisza, po lewej zaś — prowadziły schody do mauzoleum ces. w postaci oktogonu, stojącego na podium, otoczonego otwartą galerią kolumnową i nakrytego kopułą. Pałac, który po śmierci ces. służył do różnych celów (m. in. przez jakiś czas mieściła się w nim państwowa wytwórnia tkacka), a podczas najazdu awarsko-słow. w pocz. VII w. n. e. stał się miejscem schronienia części mieszkańców bliskiej Salony, ocalał i zachował się w dużej części po dziś dzień dzięki temu, że w jego murach powstało i rozwinęło się śr. miasto Split. Pod nawarstwieniami wieków późniejszych (wśr., romańskimi, gotyckimi itd.) zachowała się duża część pierwotnej budowli rzym., zwłaszcza mauzoleum ces. zamienione na kościół katedralny miasta, jak i świątynia Jowisza służąca jako baptysterium katedry

oraz monumentalne bramy pałacu-miasta, wśród których najokazalszą jest brama pñ. (porta aurea). Pałac Dioklecjana należy do najdonośniejszych zabytków architektury późnorzym., w którym pojawiają się wraz z elementami pochodzenia wsch.-hellenistycznego (np. ulice otoczone kolumnami, łuki nad kolumnami zamiast architrawów itp.) także nowe przekształcenia stylistyczne, będące odpowiednikiem głębokich zmian w nadbudowie artystycznej, jakie zachodziły podówczas w bazie gospodarczo-społecznej (nowe ukształtowania ilości akantu, wzrost pierwiastków malarsko-malowniczych w ujmowaniu rzeźby dekoracyjnej, mocne kontrasty światłocieniowe zarówno w rzeźbie, jak i w architekturze, np. w monumentalnej galerii fasady od strony morza i in.). Szczególnie

typ centralny łączył się z niejednym zabytkiem architektury na Bałkanach), a także jako żywy palimpsest historyczny i zarazem urbanistyczny, na którego stronicach wycisnęły swoje piętno wszystkie kolejne fazy twórczości artystycznej epoki st. chorw., romańskiej, gotyckiej i renesansowej. Ob. też Split

Lit.: D. Farlati, F. Riceputi, *Illyricum Sacrum, Venetia*, t. 1-3, 1751-65; R. Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London 1764; R. C. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1887; L. Jelić, Fr. Bulić, S. Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu, Zadar* 1894; J. Strzygowski, *Spalato. Ein Markstein der romanischen Kunst bei ihrem Übergange vom Orient nach dem Abendlande*, Wien 1900; G. Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, Wien 1910; E. Hébrard, J. Zeiller, *Le Palais de Diocletien*, Paris 1912; E. Weigand, *Die Stellung*

Ryc. 166. Rekonstrukcja pałacu Dioklecjana wg: Enc. Jugosl., t. 2

ważne jest mauzoleum jako memorialny budynek centralny zajmujący wyjątkowe miejsce w szeregu rozwojowym rzym. konstrukcji centralnych, słynnego (nie zachowanego) oktagonu cesarza Konstantyna W. w Antiochii, mauzoleum Teodoryka W. w Rawennie i in., a oprócz niego także porta aurea ze swoją jednolicie ujętą, skomponowaną i rozczłonkowaną „pierwszą fasadą na gruncie europejskim”. Znaczenie jego dla Dalmacji śr. jest całkiem wyjątkowe. Związany nierozłącznie z samym pojęciem miasta Splitu, jednego z najważniejszych centrów epoki st. chorw., w którym rozegrał się szereg wydarzeń historycznych o znaczeniu przełomowym dla państwowości chorw. i kultury narodu chorw., przyczynił się pałac jako wzniosły pomnik przeszłości rzym. do powstania i rozwoju podziwu dla niej, jak i do zrośnięcia się wcz. dziejowej kultury narodu chorw. z tradycjami antycznymi. Aktualność życiowa wiązała się ideowo z rzymską przeszłością kraju, początkowo u ludności miast romańskich, a z biegiem czasu również u ludności słow. Niezależnie od tego spełniał jednak pałac Dioklecjana ważną rolę jako archit. pomnik przeszłości (szczególnie doniosła była w tym rola mauzoleum, którego

Dalmatiens in der römischen Reichskunst, *Strena Bulićiana*, Zgb 1924; Fr. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zgb 1927; W. Molè, *W pałacu Dioklecjana*, *Meander*, t. 2, 1947, z. 1, s. 36-43, z. 2, s. 83-95; C. Fisković, *Prilog proučavanju zaštite Dioklecijanove palače u Splitu*, *Rad JAZU*, 279, 1950; Lj. Karaman, *Dioklecijanova Palača*, Enc. Jugosl., t. 2, s. 713-6.

[Wojślaw Molè]